

Трансформація функцій держави та територіального самоврядування в сучасних економічних концепціях

Розкривається сутність трансформації функцій і ролі інституту держави в сучасних економічних концепціях. Досліджуються функціональні аспекти держави, її роль у забезпеченні макроекономічної стабільності та стимулювальній конкуренції в сучасних умовах розвитку та в сучасних економічних концепціях. Обґрунтовується значущість чинників, що сприяють перерозподілу відповідальності за економічний розвиток між різними інститутами державного регулювання та територіального самоуправління. Досліджується еволюція економічної думки щодо державного регулювання в умовах різних моделей розвитку економіки. Розглядаються нові напрями в економічній теорії, що пов'язані із сучасними формами та окремими аспектами функціонування інституту держави в контексті глобалізаційних процесів. Обґрунтовується значущість такого інституту держави, який не монополізує функції, власність і капітал, не перебирає на себе функції контролю, не створює несприятливих умов для самоорганізації територій і стимулювальній конкуренції.

Ключові слова: держава, функції, монополія, суспільство, контроль, конфлікт, управлінські та організаційні зміни, територіальне самоврядування.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток економічної думки передусім пов'язаний з дослідженням проблем і спробами знайти механізм підвищення ефективності економічних систем. На сучасну економічну теорію впливають геополітичні процеси, зростання ролі фінансового сектору в економіці, розвиток науково-технічного й інформаційного прогресу. Дослідження економічних процесів органічно поєднується із завданнями укріплення ринкової економіки на державному, регіональному та місцевому рівнях.

В економіці та її сучасних концепціях забезпечення економічного розвитку пов'язують з оптимізацією стратегій, управлінською дієздатністю держави та інших суб'єктів ринкової економіки, а також із застосуванням інструментів економічної політики та економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням теоретичних засад ролі держави, установлення макроекономічної стабільності займалися класики економічної теорії (А. Сміт, Дж. С. Міль, Д. Рікардо, Дж. М. Кейнс, М. Фрідмен). Серед провідних українських науковців, які досліджували у своїх працях різні аспекти означеної проблематики: В. С. Савчук [1], В. І. Мельник [2], В. В. Волинець [3], Р. В. Войтович [4], О. В. Гаврилець [5] та інші.

Питаннями розвитку функцій держави як суб'єкта господарювання займалися О. А. Марущак [6], І. В. Ткаченко [7], І. Л. Петрова [8] та інші. Однак на сьогодні мало дослідженим залишається питання обмеження функцій держави як монополізованого інституту в одних напрямках прийняття рішень і забезпечення розширення кола питань державного впливу – в інших.

В. Лагутін описує сучасні тенденції в розвитку економічної думки в Україні, а В. Базилевич та А. Гальчинський визначають методологічні аспекти функціонування економічної теорії та напрями її розвитку [7].

Зазначені науковці досліджували функціональні аспекти держави, її роль у забезпеченні макроекономічної стабільності в сучасних умовах розвитку, але багато питань залишаються мало дослідженими, зокрема питання узагальнення та систематизації правового та методологічного поля впливу цього інституту.

Метою статті є дослідження трансформації функцій та окремих складових діяльності держави як інституту та визначення в сучасних економічних

концепціях державних пріоритетів забезпечення макроекономічного розвитку та стимулювальної конкурентоспроможності в сучасних умовах.

Основні результати дослідження. Науковці наголошують на проблемах сучасності, які часто залишаються поза увагою і поза трактуваннями: збідніння, міграція, різний вплив війни на регіони, проблеми реформування ринкової економіки, наявність дефіциту ресурсів і грошових фондів. Виявляється, що сучасна економічна думка не відповідає реальній картині трансформації інституту держави, макроекономічної ситуації в економіці України. Вимоги до інституту держави зростають, тоді як його реформація не відповідає сьогodнішнім викликам і протиріччям у суспільстві. Держава ще більше сповідує принцип контролю, аніж організації, забезпечення і допомоги. У багатьох питаннях відчутний монополізм держави. Регіони та території в дійсності не вийшли з-під впливу державного контролю, недостатньо самоорганізовані та самостійні. Саме ці питання обмежено розглянуті в дослідженнях, що й призводить до відсутності дійсно дієвих стимулів економічного розвитку держави під впливом сучасних економічних концепцій.

В. Базилевич акцентує на необхідності звернення сучасних українських науковців до національної історико-економічної спадщини, що має сприяти вирішенню завдань національного відродження країни, а також становленню її як економічно розвинутої держави [9, с. 182]. Вивчення позитивного й негативного досвіду ринкової економіки в Україні, переосмислення процесів реформування та приватизації однозначно допомагає не повторювати помилок минулого й розвивати економічну теорію відповідно до умов і вимог сьогodenня.

В умовах, коли економічні процеси змінюються набагато швидше, ніж до цього встигають адаптуватися теоретичні й методологічні дослідження, потрібні кардинально нові погляди, концепції, аспекти вивчення впливу та взаємозв'язку між суб'єктами. Сучасна економічна думка розвивається як динамічна наука та піддається безлічі змін швидкоплинного сучасного світу, її методологія постійно удосконалюється завдяки залученню нових методів економічного й соціологічного аналізу.

М. Довбенко вказує на безперервність економічних перетворень, різке зростання їхньої швидкості та різноманітність векторів розвитку [10, с. 19]. Вагомим внеском у розвиток сучасної економічної думки є створення М. Довбенком концепції фізичної економії на засадах нової економіко-філософської системи. Його вчення базується на синергії економіки, філософії, космології, фізики, математики й інших наук [10, с. 291].

Функції інституту держави та їхні особливості визнаються в економічній теорії характеристикою ступеня суспільного розвитку. «Інститут сучасної національної держави зазнає впливу факторів технологічного, економічного, політичного, військового, безпекового, ідеологічного та соціокультурного характеру, однак усі ці чинники не руйнують цей інститут, а лише його видозмінюють» [11, с. 600].

Економічна теорія підкреслює необхідність посилення потенціалу сильної держави [7, с. 101], спроможної протистояти інституційним викликам розвитку сучасного світу, який тотально залежить від процесів глобалізації. Такий потенціал держави як інституту вбачають можливим завдяки двом чинникам: внутрішньому, що гарантує громадянам соціальну безпеку, політичну стабільність та економічний розвиток, а також зовнішньому, що забезпечує конкурентність держави, ефективність її протистояння різним глобалізаційним викликам, які є в сучасному світі.

Коли суспільство перебуває в надзвичайному стані збройного конфлікту, війни, завдання держави – зберегти цілісність і забезпечити ефективність управління на державному та регіональному рівні.

Досліджуючи розуміння сутності «сильної держави», Р. Войтович виокремлює два головні аспекти: передусім це ефективна управлінська організація з реалізації національних інтересів в умовах інституційних викликів глобалізації, а також держава, яка наділена потужним потенціалом впливу на геополітичну структуру розвитку сучасного світу [4].

У часи, коли відбуваються складні суспільно-політичні процеси, великого значення набуває здатність державних інститутів і суспільних об'єднань до прогнозування власного майбутнього, не тільки найближчого, але й віддаленого на роки й десятиріччя.

Р. Войтович у цьому контексті виділяє три головні параметри, що визначають як внутрішній, так і зовнішній потенціал «сильної держави»: 1) адміністративно-політична еліта, здатна розробляти та впроваджувати ефективну державну політику; 2) вплив науки на соціально-економічний розвиток держави; 3) ефективна система національної безпеки [4, с. 102].

Національні інтереси формуються відповідно до політичних параметрів і ресурсних можливостей держави та враховують безліч інтересів взаємозв'язаних, різноспрямованих, таких, що перебувають у конфлікті, структур. Національні або державні інтереси, що зачіпають суверенітет, територіальну цілісність, принцип невтручання у внутрішні справи, є головним рушійним чинником зовнішньополітичної діяльності держави. Формування національних інтересів – тривалий історичний процес, що здійснюється в складному переплетенні економічних, соціальних, національно-психологічних і інших чинників, що сукупно визначають зміст і характер національно-історичного досвіду народу [4].

Фундаментальними національними інтересами України є:

- державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства та держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Державна політика у сферах національної безпеки та оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо. Стратегія національної безпеки України визначає [12]:

- пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;
- поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України, урахування зовнішньополітичних та внутрішніх умов;
- основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;
- напрями та завдання реформування і розвитку сектору безпеки та оборони;
- ресурси, необхідні для її реалізації.

Стратегія національної безпеки України є основою для підготовки всіх інших документів щодо планування у сферах національної безпеки та оборони. Її реалізація здійснюється на основі національного оборонного, економічного та інтелектуального потенціалу, водночас використовують механізми державно-приватного партнерства, а також залучають міжнародну консультативну, фінансову, матеріально-технічну допомогу.

Отже, підвищений інтерес до проблем забезпечення національної безпеки пояснюється цілою низкою причин, основними з яких є неадекватність системи національної безпеки, що склалася, реально наявним загрозам життєво важливим інтересам країни. Основною причиною можна назвати загрозу стабільності державного життя як стану стійкого функціонування всіх наявних у ньому інститутів, заснованого на створенні сукупності економічних, політичних, правових і інших умов реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави [4].

Після здобуття незалежності перед Україною постала проблема формування та розвитку власної господарської системи: реформувати відносини власності на основі процесів приватизації та роздержавлення; створити умови для розвитку всіх форм і видів підприємницької діяльності; сформуванню ринку капіталів як головної конструкції ринкової економіки.

Але й на сьогодні актуальними залишаються питання сприяння і розвитку бізнесу, інституційної розбудови, ефективності державного управління і регулювання соціально-економічних процесів в Україні. Держава відповідає за нагромадження матеріальних цінностей, людських та інформаційних ресурсів для забезпечення процесів інтенсивного суспільного відтворення.

Економіка України має вкрай низький рівень капіталізації, що можна пояснити не тільки відсутністю сильного конкурентного ринку, а й тим, що суспільне багатство не є капіталізованим, воно не підтвержене реальною ринковою вартістю. Власність вітчизняних підприємств і приватних власників часто переоцінена або недооцінена.

Повільно відбувається зміна ролі держави в господарській системі України. Державне управління невпевнено та із запізненням переходить на принципи функціонального та ситуаційного управління, індикативного планування, поєднання економічних механізмів управління з адміністративними, на посилення ролі місцевих органів самоврядування і суб'єктів господарювання.

Наслідком трансформації економіки в Україні стає необхідність сформувати нову структуру рівнів управління економікою; переформувати управлінські та регулятивні органи, що відповідають за розвиток економічної системи суспільства; створити сприятливі умови для формування ринкової інфраструктури, структури ринків відповідно до нових закономірностей функціонування економіки; визначити стратегічні напрями руху національної економіки, сформувати інституційну базу економічних реформ; створити умови для переходу національної економіки від системи закритого до системи відкритого типу.

Важливого значення набуває міжнародна спрямованість економічної парадигми розвитку держави. За роки незалежності національна господарська система досягла окремих успіхів у розширенні міжнародних економічних зв'язків. Проте основним пріоритетом зовнішньоекономічного розвитку національної економіки України залишається членство в ЄС.

Висновки. Підводячи підсумки дослідженню питання трансформації ролі держави в забезпеченні соціально-економічного розвитку та успішності відбудови та реформ, слід зазначити таке:

1. Приватизація і лібералізація економіки призвели не тільки до формування ринкової економіки, але й до посилення монопольної ролі держави. Боротьба з таким явищем є однією з найважливіших проблем сучасного розвитку України.
2. Сучасні концепції переважно пов'язують економічне зростання держави зі зростанням виробничого потенціалу в тісному зв'язку з освоєнням сучасних наукоємних технологій.
3. Національна економіка України розвивається на основі державного сприяння розвитку конкурентоспроможності всіх суб'єктів.

Перед державою сьогодні стоять складні організаційні завдання трансформації її функцій, ролі та впливу в соціально-економічній сфері. Від того, як вони будуть розв'язані, залежить майбутнє в умовах постіндустріальної цивілізації.

Список використаних джерел

1. Савчук В. С., Зайцев Ю. К., Малий І. Й. та ін. *Трансформаційна економіка*: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2017. 612 с.
2. Мельник В. І. Фактори, які впливають на якість забезпечення економічної безпеки держави. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 83-89.
3. Волинєць В. В. Функції держави і правове забезпечення її взаємодії з громадянським суспільством. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: зб. наук. пр. 2013. Вип. 59. С. 16-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_59_5
4. Войтович Р. В. *Вплив глобалізації на систему державного управління*: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2019. 36 с.
5. Гаврилець О. Механізм державного управління економікою України як одна з складових економічного суверенітету країни. *Ефективність державного управління*: зб. наук. пр. 2006. Вип. 11. С. 219-226.
6. Марущак О. А. Функції держави: визначення поняття. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 3(65). С. 16-23. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-3-3>
7. Ткаченко І. Функції держави та їх трансформація: проблеми визначення. *Актуальні проблеми правознавства*: зб. наук. пр. 2020. № 3(23). С. 102-107. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2020.03.102>
8. *Український ринок: імперативи та можливості змін*: монографія / наук. ред. І. Л. Петрова, В. В. Близнюк. Київ: Ін-т економіки та прогнозування. НАН України, 2018. 356 с.
9. *Економічна теорія. Політекономія*: навч. посіб. / ред. В. Д. Базилевич. Київ: Знання-Прес, 2017. 719 с.
10. Довбенко М. Економічна теорія початку ХХІ століття: криза чи розвиток? *Журнал європейської економіки*. 2010. Вип. 9(1). С. 3-18.
11. Кононенко С. В. *Форми політологічного розуміння міжнародних відносин*: монографія. Київ: Ін-т всесвіт. історії НАН України, 2012. 889 с.
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

References

1. Savchuk, V. S., Zaytsev, Yu. K., & Malyy, I. Yo., et al. (2017). *Transformatsiyna ekonomika [Transformational economy]*: Manual. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
2. Melnyk, V. I. (2015). Faktory, yaki vplyvayut' na yakist' zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [Factors that affect the quality of economic security of the state]. *Yurydychna nauka – Juridical science*, 7, 83-89. [in Ukrainian].
3. Volynets, V. V. (2013). Funktsiyi derzhavy i pravove zabezpechennya yiyi vzayemodiyi z hromadyans'kym suspilstvom [The state functions and legal foundations of its interaction with civil society]. In *Derzhava I pravo: Yurydychni i politychni nauky [State and law: Legal and political sciences]*: Vol. 59 (pp. 16-23). [in Ukrainian].
4. Voytovych, R. V. (2019). *Vplyv hlobalizatsiyi na systemu derzhavnoho upravlinnya [Impact of globalization on the system of public administration]* (Dr.Sci. in Public Administration Thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
5. Havrylets, O. (2006). Mehanizm derzhavnoho upravlinnya ekonomikoyu Ukrainy yak odna z skladovykh ekonomichnoho suverenitetu krainy [The mechanism of state management of the economy of Ukraine as one of the components of the country's economic sovereignty]. In *Efektynnist' derzhavnoho upravlinnya [Efficiency of public administration]*: Vol. 11 (pp. 219-226). [in Ukrainian].
6. Maruschak, O. A. (2019). Funktsiyi derzhavy: vyznachennya ponyattya [Functions of the state: the definition]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo – State and regions. Series: Law*, 3(65), 17-21. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-3-3> [in Ukrainian].

7. Tkachenko, I. (2020). Funktsiyi derzhavy ta yikh transformatsiya: problemy vyznachennya [Functions of the state: problems of definition]. In *Aktual'ni problemy pravoznavstva [Actual problems of law]*: Vol. 3(23) (pp. 102-107). DOI: <https://doi.org/10.35774/app2020.03.102> [in Ukrainian].
8. Petrova, I. L., & Blyznyuk, V. V. (Eds.) (2018). *Ukrayins'kyi rynek: imperatyvy ta mozhlyvosti zmin [Ukrainian market: imperatives and opportunities for change]*. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
9. Bazylevych, V. D. (Ed.) (2017). *Ekonomichna teoriya. Politekonomiya [Economic theory. Political economy]*: Manual. Kyiv: Knowledge-Press. [in Ukrainian].
10. Dovbenko, M. (2010). Ekonomichna teoriya pochatku XXI stolittya: kryza chy rozvytok? [Economic theory of the beginning of the 21st century: crisis or development?]. *Zhurnal Yevropeys'koyi ekonomiky – Journal of European Economy*, 9(1), 3-18. [in Ukrainian].
11. Kononenko, S. V. (2012). *Formy politolohichnoho rozumynnya mizhnarodnykh vidnosyn [Forms of political understanding of international relations]*. Kyiv: Institute of World History of NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
12. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny [About the national security of Ukraine] (2018). Law of Ukraine, adopted on 2018, Jun 21, 2469-VIII. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

Kalinichenko Z. D. Transformation of state and territorial self-government functions in modern economic concepts.

The article reveals the essence of the transformation of the functions and role of the state institution in modern economic concepts. The functional aspects of the state and its role in ensuring macroeconomic stability and stimulating competition in modern conditions of development and in modern economic concepts are studied. The importance of factors contributing to the redistribution of responsibility for economic development between various institutions of state regulation and territorial self-government is substantiated. New directions in economic theory related to modern forms and certain aspects of the functioning of the state institution in the context of globalization processes are considered. The need to strengthen the potential of a strong state capable of resisting the institutional challenges of the development of the modern world, which is totally dependent on the processes of globalization, is emphasized. In connection with the new realities, the article emphasizes the significance of such a state institution, which does not monopolize functions, property, and capital, does not take over control functions, and does not create unfavorable conditions for self-organization of territories and competition stimulation. Attention is focused on the fact that the international orientation of the economic paradigm of the state's development is gaining importance. During the years of independence, the national economic system achieved certain successes in expanding international economic ties. However, membership in the EU remains the main priority of foreign economic development of the national economy of Ukraine. As a result of the transformation of the economy in Ukraine, it becomes necessary to form a new structure of economic management levels in economic theory and in practice; reshape management and regulatory bodies responsible for the development of the economic system of society; create favorable conditions for the formation of market infrastructure; determine the strategic direction of the national economy and form the institutional base of economic reforms; and create conditions for the transition of the national economy to an open-type system.

Key words: state, functions, monopoly, society, control, conflict, managerial and organizational changes, territorial self-government.

Калініченко Зоя Дмитрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму економічного факультету Запорізького національного університету (e-mail: kalina.donntu@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4790-7745>).

Kalinichenko Zoya Dmytrivna – Ph.D. (Econ.), Associate Professor of the Department of international economy, natural resources and economics of international tourism of the Faculty of Economics of the Zaporizhzhia National University.

Надійшло 25.05.2024 р.